

AZ AKADÉMIA KÖNYVTÁRA ÉS AZ ORIENTALISZTIKA

A magyar orientalisztikának terjedelemben és eredményekben legjelentősebb ága a török és vele rokon népek nyelvével, történetével, régi és mai életével foglalkozik. Ez a tudományág a magyar nyelv és nép történetének kutatása során szükségszerűen alakult ki.

A magyar nép az ugor közösségből kiválván lovas nomád vándorlásai alatt számos keleti néppel került lazább-szorosabb kapcsolatba. E népek közül eddig sikerült azonosítani egy sor török népet, így a bolgár-törököt, a kazárt, az úzt vagy oguzt és a besenyőt; az iráni népek közül ebbe a kategóriába tartozik az alán és a horezmi. Mindez a honfoglalás előtti századok nehezen megközelíthető eseményeiből hámozható ki. A honfoglalás után már világosabban rajzolódik ki a betelepülő besenyők, úzok szerepe, a kunok megjelenése, a pusztító viharként végigsöpítő mongolok tatárjárása, a jászok, kálizok szerepe.¹ A krími tatár és magyar kapcsolatok főbb vonulatai eléggé ismertek; a török hódoltság szinte áttekinthetetlen problematikájáról itt nem szükséges bővebben szólni.

A legfőbb figyelem kezdettől fogva a honfoglalás és az azt megelőző századok felé fordult. Ahogy megszólalnak első hazai forrásaink, a krónikák, nekik is ez a mondanivalójuk: az őshaza, a honfoglalás, a letelepedés. Ám amit elmondanak, abban szinte kibogozhatatlanul összefonódik a valóság, a monda, a korábbi írott forrás hamis vagy félreértett információja, sőt olykor a valóságos események célzatos módosítása.

E krónikák számos olyan problémát örökítettek tovább, hogy azok pontos értelmezése, megfejtése nemzedékek hosszú sorának erőfeszítésébe került (ha egyáltalán sikerült). E munkához igénybe kellett venni a szóba jöhető egykorú keleti és nyugati forrásokat, majd idővel az egyre gyarapodó nemzetközi tudományos szakirodalmat. Érdekes figyelemmel kísérni az Akadémia folyóirataiban és kiadványaiban, mint alakult e problémák sorsa olykor éles viták közepette, és mint próbálta tartani magát makacsul a régi tévedés az újonnan megismert helyes megoldással szemben. A tudományos nézetek kialakításáért folyó harchoz a municiót elsősorban az Akadémia könyvtára szolgáltatta.

A lefolyt hosszú viták közül mutatóba most csak néhányra utalunk.

A hun–magyar kapcsolat. Krónikáinkban előbb Árpádnak Attilától való származtatása formájában jelentkezik; nyugati krónikákban rövidesen megjelenik a hun–magyar azonosítás. Ebből az azonosításból keletkezik a Hun krónikában a korábbi fehérló mondát — mint a foglalás jogát igazoló érvelést

¹ LIGETI Lajos: *Régi török jövevényszavaink etimológiai problémái*. Nyelvtudományi Értekezések 87. sz., Bp. 1976. 193–199. és *A magyar nyelv török kapcsolatai és ami körülöttük van*. Magyar Nyelv LXXII, 1976. 11–27, 129–136.

— helyettesítő hun—magyar kettős honfoglalás. Végül aztán Pray György, a magyar kritikai történetírás megalapítója kilép a krónikák világából, és a hunok, avarok, magyarok történetét széles perspektívából szemléli. Forrása Deguignes, a francia történész — sinológus nagy műve, amely a kínai forrásokból lefordítja a hunokra, a különböző török népekre és a mongolokra vonatkozó forrásokat, és azokat a nyugati forrásokkal egybevetve próbál e népek történetéről összefüggő képet nyújtani. Elsőként ő azonosítja a kínai források hiungnu népét Attila hunjaival, a zsu-an-zsu-anokat az avarokkal; az egyéb „tartár” népek között külön fejezetet szentel a magyaroknak. A későbbi kutatások tisztázták, hogy a magyar—hun-monda könyvi eredetű és a honfoglalók még nem ismerték.

Avar—magyar azonosításnak krónikáinkban nincs nyoma, nyugatiaknál azonban igen (Widukind 967; Viterbói Gottfried). Napjainkban azonban nálunk is kialakult a (kései) avar—magyar kettős honfoglalás elmélete. E szerint a 670 táján jelentkező avar hullám avarjai magyarok lettek volna. Ezzel szemben a valóság az, hogy az avaroknál két, kronológiailag is jól elválasztható réteggel kell számolnunk. Az első, a régebbi, mongoloid antropológiai vonásokat, tárgyi emlékeiben dél-szibériai analógiákat mutat, és mongolul beszél. A másik, a későbbi, bolgár (kuturgur) eredetű, ennek megfelelő antropológiai és művészeti jellemzőkkel; nyelvük török.²

A hun és avar nép történetének, nyelvének, tárgyi emlékeinek, azok belső-ázsiai előzményeinek tanulmányozása orientalisztikánknak továbbra is legfőbb gondjai közé tartozik.

Az óshaza. Krónikáink szerint ez Szkítiában volt. E könyvi eredetű meghatározás történetileg semmitmondónak bizonyult, ám ebből fejlődött később a rosszízű szittyá-magyarkodás. Hiába igazolódott be a napnál világosabban, hogy a szkíták iráni eredetű és nyelvű nép, a régész Nagy Géza még 1905-ben tartott levelező tagsági székhelyfoglalójában is a szkítákat „tősgyökeres turán népek” próbálta bemutatni. Az óshaza-kutatás nem is Szkítia felkutatását tűzte ki célul. Régi hazai és külföldi kútfők két Keleten maradt magyar töredékről tudnak; az egyik a „perzsa részek” felé vonult szavárdok voltak, a másik a Maior Hungaria vagy Magna Hungaria magyarjai. E töredékek a tatárjárás alatt és az azt követő időkben elpusztultak, akik közülük megmaradtak, szétszóródtak, beolvadtak a környező népekbe. Felkutatásukra Dr. Gáspár János Theodor expedíció szervezését javasolta az Akadémiának, az ügyben benyújtott „emlék-iratá”-ban Toldy Ferenc titoknok azt válaszolja 1858-ban, hogy az „Akadémia a javasolt utazáshoz sem anyagi, sem erkölcsi részvétellel nem járulhat”.³ Ugyanakkor az Akadémia nem tagadta meg ezt a támogatást hivatott tudós kutatóktól. Így kerültek Keletre finnugor, török—tatár, sőt mongol nyelvi anyag és folklór gyűjtése céljából Reguly Antal, Pápay József, Munkácsi Bernát, Szentkatolnai Bálint Gábor és még sokan mások.

A magyar nyelv eredete. Ismeretes, hogy a korábbi délibábos nyelvészke-
dések során a döntő összecsapásra e kérdésben az Akadémia két nagy tekin-

² GYÖRFFY György: *Krónikáink és a magyar őstörténet*. Bp. 1948. G. Pray, *Annales veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum ab anno ante natum Christum 220 ad annum Christi 997 deducti*, Vindobonae 1761. Deguignes, *Histoire générale des Huns, des Turcs, des Mongols et des autres Tartares I—V*, Paris 1756—1758. László Gyula: *A honfoglalókról*. Bp. 1973. (Tankönyvkiadó).

³ NAGY Géza: *A skythák*. Értekezések a Tört. tud. köréből XXII: III, Bp. 1909.

télyű tagja, Budenz József és Vámbéry Ármin közt került a sor. Ez az „ugor—török háború” Budenz teljes győzelmével végződött: kétségbevonhatatlanul bebizonyosodott, hogy a magyar nyelv finnugor eredetű, s hogy a szókészletében található török elemek oda jövevényyszavakként jutottak. Ugyanekkor Vámbéry legyőzetése sem számított kudarcnak: igen sok hasznos útmutatással szolgált a török—magyar érintkezések történetének további kutatásához. Vámbéry ugyanakkor elévülhetetlen érdemeket szerzett a hazai turkológia ma is érvényes arculatának kialakításával.

De a délibábos nyelvészet még ekkor sem adta meg magát, tovább járt a maga útján, még az Akadémián belül is. Podhorszky Lajos 18 évvel levelező taggá történt megválasztása után megtartott székfoglaló értekezésében a magyar nyelv kínai eredetét próbálta igazolni.⁴

A kun nyelv hovatarozandósága. Talán szűkebb körben, de nem kevésbé szenvedélyes vita folyt e körül is, akár csak a magyar nyelv eredete körül. A kunok sajátos török nyelvet beszéltek eredetileg, amely a török nyelvek kipszak csoportjába tartozott. Ezt a nyelvet kunjaink (csakúgy mint az iráni nyelvű jászaink a magukét) eredeti nyelvüket elvesztették s helyette áttértek a magyar beszédre. E nyelvcsere pontos idejét nem ismerjük, de úgy látszik, hogy a folyamat a XVI. század végére lényegében befejeződött. A kunok elmagyarosodása olyannyira általános lett, hogy a XVIII. századtól kezdve senki (még a különben jól értesült Pray sem) kételkedett abban, hogy a kunok eredetileg is magyar nyelvűek voltak. E nézet mellett haláláig kitartott Gyárfás István levelező tag, a jász kunok lelkes történetírója.⁵

E viták még tévedéseikben is igen gyümölcsözőeknek bizonyultak: fokozatosan megvilágosodott, hogy e problémákat eredményesen megközelíteni csak akkor lehetséges, ha azokat szélesebb távlatokba állítjuk. A török kapcsolatok vizsgálatából megszületett a magyar összefüggések kutatásától független turkológia, annak további helyes értelmezése érdekében az altajisztika. A kelet-európai népmozgalmak távolabbi rugóinak a vizsgálata Belső-Ázsiára irányította a figyelmet. Innen már csak egy lépés volt annak felismerése, hogy Belső-Ázsia népei történetének eredményes kutatásához elengedhetetlen a kínai források megszólaltatása, mint azt — ha másodkézből is — már Pray is tudta. Így született meg nálunk a sinológia, amely önálló problémafelvetéseivel csakhamar fel tudott zárkózni a nemzetközi sinológiához. És Végül Kőrösi Csoma halálának századik évfordulóján a budapesti egyetemen megszólalt a tibeti nyelv is. A századeleji nagy belső-ázsiai expedíciók során előkerült tibeti kéziratok fontos új információkat tartalmaztak Belső-Ázsia történetéről. Ugyanakkor az óriási terjedelmű tibeti buddhista irodalom első kézből való tanulmányozása elengedhetetlen az ujjur és a mongol buddhizmus megértéséhez. Végül, de nem utolsósorban a tibetisztikának ez a tartománya egyik hasznos bázisa a korszerű vallástörténeti kutatásoknak.

Az orientalisztika bizonyos területei nálunk is — csakúgy mint külföldön — teológiai eredetűek. Elsősorban a biblikus nyelvek (héber, arami, szír stb.)

⁴ PODHORSZKY Lajos: *A magyar képzők és ragok megjeitése sinai gyökszók által* (1876. III. 13) és *Etymologisches Wörterbuch der magyarischen Sprache genetisch aus chinesischen Wurzeln und Stämmen erklärt.* Paris 1876—1877.

⁵ GYÁRFÁS István: *A jász kunok története I—IV.* Kecskemét 1870—1885. Uő.: *A Petrarca Codex kún nyelve.* Értekezése a tört. tud. köréből X: VIII, Bp. 1882. Gróf KUUN Géza: *A kúnok nyelvéről és nemzetiségéről.* Értekezések a nyelv- és széptud. köréből XII: XI, Bp. 1885.

tanulmányozására gondolunk. Innen indult el Úri János, aki a XVIII. században az oxfordi Bodleiana kéziratának katalógusát készítette el, Kmoskó Mihály, aki a szír Patrológia egyik vaskos kötetét adta ki, mielőtt arab nyelvi ismereteit a magyar őstörténet forrásainak kutatásaira hasznosította volna. Aistleitner József az ugariti sémi anyag nemzetközi híró kutatója, az arabista Goldziher Ignác, korának elismert nagy iszlám-kutatója.

Nem lehet most feladatunk, hogy az orientalisztika egyéb ágaiban végzett régi kutatásokat még oly vázlatosan is áttekintsük. Azt azonban meg kell említenünk, hogy az ókori Közel-Kelet nyelvi, történeti stb. problémái (egyiptomi stb.) ezek közé tartoznak, csakúgy mint a kaukázológia (örmény, grúz), az iranisztika (szkíta, alán, oszét, baktriai, stb), az indológia. Ha az arabot és perzsát még egyszer megemlítjük, azzal hangsúlyozni szeretnénk, hogy itt a régi tiszteletreméltó hagyományok mellett új, korszerű eredményekkel kell számolnunk.

Orientalisztikánk kialakításában, fejlesztésében Akadémiánknak megalakulásától kezdve vitathatatlanul jelentős szerepe volt: felolvasó ülésein fórumot biztosított a vitás nézetek képviselőinek arra, hogy véleményüket kifejhessék (vita-ülések abban az időben még nem voltak); tanulmányaikat sorra-rendre kiadta.

Az Akadémiát ebben a tevékenységében a Könyvtár kezdettől fogva támogatta. A rendszeres könyvvásárlás mellett (melynek lehetőségei közismert módon olykor a minimumra zsugorodtak) a könyvcseré olyan értékes anyagot szolgáltatott, amelyet csak a későbbi nemzedékek tudtak igazán megbecsülni. Példaképpen elegendő az első világháború előtti idők orosz nyelvű anyagára utalni, amely olyan sorozatokat, folyóiratokat, egyes kiadványokat tartalmaz, amelyek turkológus vagy mongolista számára nélkülözhetetlenek, de amelyeket pl. Párizs mienknél összehasonlíthatatlanul nagyobb könyvgyűjteményeiben is hasztalanul keressük.

Az idők folyamán a Könyvtáron belül szinte észrevétlenül egy egyre értékesebb orientalisztikai anyag halmozódott fel. Ez az anyag a Könyvtár hagyományos gyarapodási módján — a vásárlás és csere mellett — nem utolsó sorban mecénások adományaiból táplálkozott. A keleti anyagon belül megkülönböztetett jelentőségre tettek szert a kéziratok, ezek mellett — bizonyos területeken — a keleti nyomtatványok is a ritkaságok közé tartoznak.

Könyvtárunk története számon tartja azoknak a nevének is, akik alkalomszerűen egy-egy könyvvel, kisebb gyűjteményekkel gyarapították az orientalisztikai anyagot. Ezekről itt most nem szólhatunk. A jelentősebb gyűjteményekről is csak néhányat emelünk ki, hiszen ezek azok, amelyek rendkívüli értéket kölcsönöznek Könyvtárunk keleti anyagának.

Elsőként *Szilágyi Dániel gyűjteményéről* kell szólnunk, melyet Vámbéry Armin javaslatára szerzett meg az Akadémia.⁶

Szilágyi Dániel, „szegény, egyszerű huszár”, a szabadságharc leverése után Konstantinápolyba emigrált, ott élt 36 évig, 1885-ben bekövetkezett haláláig. Szilágyi csakhamar megtanult törökül, ám nem elégedett meg az egyszerű beszéd-tudással (megbecsült tolmács is volt), hanem elmélyült a török nyelv

⁶ Vámbéry Armin r. tag... jelentése a néhai Szilágyi Dániel Konstantinápolyban elhunyt hazánkfiának keleti kéziratok és nyomtatványokból álló gyűjteményéről. Akad. Ért. 1886. 203—207.

irodalmi, történelmi emlékeinek tanulmányozásában. Hozzáértéssel gyűjtött kéziratokat, amelyek a török—magyar kapcsolatokra vonatkoztak, különös előszeretettel olyanokat, amelyek a régi török nyelvnek 500—600 éves emlékei közé tartoztak.

A Szilágyi Dániel-féle gyűjtemény gerincét mintegy 500 kézirat képezi. Az arab kéziratok számát Vámbéry 25-re teszi, a perzsákét valami 40-re. A többi mind török nyelvű. Közöttük a legtöbb az oszmán birodalom történetével foglalkozik, ahhoz szolgáltat első kézből való forrásokat. E történeti munkák közt több olyan is akad, amely Vámbéry szerint Hammer forrásai közül hiányzik, sőt Feridun bej sem ismeri. Kiemeli a történeti források közül Timur Lenk, Sah Iszmáil, a krími kánok, a „muszka és európai fejedelmeknek a Portához intézett leveleit”. Megítélése szerint ez az okiratgyűjtemény sok olyant is tartalmaz, amely nemcsak a török történet számos részletét képes új megvilágításba helyezni, hanem a török—magyar korszak szempontjából is felettebb jelentős. Vámbéry szerint ezek különösen érdekelnék történészeinket és „fiatal orientalistáink ezen részletek lefordításával kiváló szolgálatot tehetnek a magyar tudományosságnak”.

„Fiatal orientalistáink”, úgy látszik, nem olvasták el Vámbéry jelentését, nem végezték el az abban javasolt fordítások kiadását. Igaz, helyette rengeteg más, hódoltság korát megvilágító okmányt kiadtak, fel is dolgozták őket; ez a munka ma sem ért véget. Eggyel azonban adósok maradtak: máig hiányzik a krími tatárok kapcsolatait megvilágító tatár okmányok kiadása. A krími kánok 1477-től kezdve a Portától hűbéri függésbe kerültek, de a magyarokkal való további kapcsolataik ez időtől fogva nemhogy megszűntek volna, de jelentékenyen megerősödtek.

A hódoltság korára vonatkozó török kéziratok közül Vámbéry kiemeli a Findikli tarihi-t, az Idris Bidlisi-féle *Hest bihist* töredék-részletét, Küçük Nişani történetét, Hasan pasa harcainak a leírását, melyeket Szeged és Kanizsa táján, meg másutt vívott, Husein pasa történetét, IV. Mohamed hadjáratának a leírását. Más oszmán-török művek kéziratái a temesvári hadjáratot, Kőszeg Kanizsa, Eger ostromát beszélik el figyelmet érdemlő részletességgel.

Van azonban a Szilágyi Dániel-féle gyűjteménynek egy olyan része, amely a budapesti Turcicaknak nemzetközi rangot biztosít. A régi török nyelvnek, az óoszmánlinak olyan páratlan gazdagságú és szépségű gyűjteményét tartalmazza, hogy hozzá hasonlóval kevés európai könyvtár dicsekedhetik. E csodálatos gyűjteményről máig nem készült részletes beszámoló. Közülük csak egyről kaptunk alaposabb tudományos ismertetést. Ez Ibn Hatib költői műve, a *Ferah-nâme* 1425-26-ból (a kézirat 1521-22-ben készült másolat).⁷

A régi török kéziratok emlékei nem szorítkoznak az oszmán-török korra, akad köztük számos olyan mű is, amely a csatagáj nyelv emléke, sőt, úgy látszik, még olyan is, amely ezt a korszakot megelőző időkből származik. Ezek — e keleti török nyelvek és irodalmak újabban előtérbe kerülésével — különös figyelmet érdemelnek.

Szilágyi nagy érdeklődést tanúsított a szótárak iránt. Ennek köszönhető, hogy gyűjteményében szép számmal találunk török—arab, török—perzsa, sőt csatagáj—török szótárakat és szójegyzékeket.

⁷ J. NÉMETH: *Das Ferah-nâme des Ibn Hatib. Ein osmanisches Gedicht aus dem XV. Jahrhundert.* Le Monde Oriental XIII, 1919, 145—184.

Szilágyi a török kéziratokon kívül nagy gonddal gyűjtötte a török nyomtatott könyveket is, mégpedig ezek közül is elsősorban a legrégebbieket.

Mint ismeretes, a török könyvnyomtatás megalapítója, úttörője a magyar származású Ibráhím efendi, aki 1674-ben született Kolozsvárott (eredeti neve ismeretlen).⁸ Török fogságba esvén megtanult törökül, áttért az iszlámra. Mint tolmács, a rodostói Rákóczi-emigráció körül is tevékenykedett. Nem kis fáradsággal sikerült pártfogói révén leküzdeni a török könyvnyomtatással szemben tanúsított ellenszenvét. Létrehozta nyomdáját, melyben 17 mű 23 kötetben készült el. Nos, Szilágyi nagy buzgalommal összegyűjtött mindent (egyiket-másikat több példányban is), ami csak keze ügyébe került az Ibráhím efendi nyomdájában készült művekből. Vámbéry megemlíti közülük Rašid és Naima történeti művét. De gyűjtött minden elérhető később nyomtatott műből is egy-egy példányt, s Vámbéry megítélése szerint ez a ritka gyűjtemény még külföldön is párját ritkítja.

Jelentése végén Vámbéry javaslatot tett az Akadémia valamennyi keleti kézírata és nyomtatványa magyar és francia nyelvű katalógusának az elkészítésére; e kitűnő javaslat sajnos máig sem valósult meg. Nem valósult meg az a javaslata sem — nyilván nem jószándék híján —, hogy Szilágyi Dániel gyűjteményét külön teremben helyezték el, és gondozásával hozzáértő orientalistát bízzanak meg. Viszont a javaslatnak megfelelően beszerezték Szilágyi Dániel arcképét. Ezt az arcképet az Akadémia hasonló arcképei között sokáig számon tartották; ma valahol lappang, ha ugyan nem semmisült meg a második világháború során.

A *Kőrösi Csoma-gyűjtemény*. Alapja az a tibeti kézirat- és fanyomat-gyűjtemény, amely valamikor Kőrösi személyes tulajdonát képezte: a lámakolostorokban gyűjtött tibeti anyag zömét a Bengáli Ázsiai Társaság könyvtárának adta. Ez a személyes gyűjtemény Csoma ajándékeként S. C. Malanhoz került 1839-ben. Ezt a gyűjteményt aztán Malan 1884-ben (vagy utána röviddel) a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának adományozta.

A gyűjtemény Malan korábbi, Dukának tett közlése szerint „mintegy 30” kötetet tartalmazott. Malan Budapestre megérkezett ajándéka viszont 43 számból állott, közülük 14 kézirat, a többi fanyomat. Nagy Lajos Gyula, a Csoma-féle tibeti anyag első rendezője több összetartozó számot egyesített, ezeket tematikai rendbe foglalta, és 38 szám alatt próbálta elemezni az akkor rendelkezésre álló szerény eszközök birtokában. A gyűjteményből újabb, részletes katalógust készített Terjék József.⁹

Mint már Nagy Lajos Gyula is arra rámutatott, e műveket Csoma publikációiban felhasználta, erősen mutatják a kéziratok lapjai a használat nyomait és a lapok magyar nyelvű széljegyzetei alighanem magától Csomától származnak.

A Csoma-kéziratok nevezetes sajátsága, hogy egy részüket az ő kérésére három tudós láma készítette, az általa feltett kérdésekre. Ily módon e művek

⁸ HOPP Lajos: *Ibrahim Müteferrika (1674/5—1746), a török könyvnyomtatás megalapítója*. Magyar Könyvszemle 1974. 126—131.

⁹ Rev. S. C. MALAN: *Tibetan Books and Manuscripts of the Late Alexander Csoma de Kőrös presented to the Royal Hungarian Academy of Sciences at Budapest*. Journ. of the Roy. Asiatic Society XVI, 1884, 494. LOUIS J. NAGY: *Tibetan Books and Manuscripts of Alexander Csoma de Kőrös*. Analecta Orientalia Memoriae Alexandri Csoma de Kőrös Dicata (Bibliotheca Orientalis Hungarica V, 1942—1947), 29—56. Megjelent külön is: *Dissertationes Sodalium Instituti Asiae Interioris* 1, 1—30. Bp. 1942. J. TERJÉK: *Collection of Tibetan MSS and Xylographs of Alexander Csoma de Kőrös*. Oriental Studies — Keleti Tanulmányok, No. 2 (Az MTA Könyvtárának sorozata).

a (buddhista irodalomban nem ismeretlen) „kérdések” műfajának elkésett kategóriájába tartoznak. Gyűjteményünk 14 kézírata közül 9 ebbe az érdekes csoportba sorolható.

E kéziratok kolofonjában a Csoma kérését teljesítő tibeti szerzők elmondják, hogy a kérdéses művet Skan-dhar vagy Skandhar-bheg kérdéseire válaszként készítették, aki messze Rum földjéről érkezett a Tan tanulmányozására. Skan-dhar, azaz Sándor éppúgy, mint Rum (vagy Rgya-gar Rum-yul) Európát jelenti, mégpedig a perzsa Iskandar ill. Rum tibetiesített alakjában. Mint magától Csomától tudjuk, ő a perzsa nyelvet jól ismerte, és első ismereteit a tibeti nyelvről perzsául is értő tibeti személytől szerezte.

E kéziratoknak nemzetközi visszhangja lett, amikor 1925-ben Shuttleworth Zañs-dkar tartományában tett utazása során Rjoñ-khul lámakolostorában egy ilyen kéziratra bukkant, amelyet A. H. Francke, az ismert tibetista *Die Fragen Alexander's* címmel illetett. Utána állapítottuk meg, hogy az újonnan felfedezett kézirat már másolat, s könnyen meglehet, hogy több más hasonló kézirat is forgalomba került — másolat formájában —, legalább is azokban a kolostorokban, amelyekben Csoma élt és dolgozott. Egy indiai kollégánk rövidesen kiadni szándékozik a budapesti *Alexander's Questions* kéziratok faksimiléit, egy magyar tibetista bevezető tanulmányával együtt.

A gyűjtemény többi darabja Duka Tivadartól, Kőrösi Csoma emlékének lelkes istápolójától, első életrajzírójától származik. Gyűjteményét az Akadémiának ajándékozta, amelyhez később még díszes könyvszekrényt is küldött. Duka Tivadar a szabadságharc (Görgey segédtsíjtje volt) leverése után Angliába emigrált. Ott megszerezte az orvosi képesítést, majd mint katonarvos Kelet-Indiába került. Itt aztán Csoma emlékeit módjában állott felkutatni. Akadémiánknak tagja volt, az emlékbeszédet róla Stein Aurél tartotta.

Keleti gyűjteményeink között kimagasló szerepet tölt be *Kaufmann Dávid könyvtára*.

Kaufmann Dávid, 1877 óta a budapesti Országos Rabbiképző Intézet tanára, tudós hebraista, anyagát bámulatraméltó hozzáértéssel és szorgalommal, no meg nem kevés szerencsével gyűjtötte össze aránylag rövid idő alatt; 42 éves volt mindössze, mikor 1899-ben Karlsbadban elhunyt. A könyvtárat teljes felszerelésével együtt a család az Akadémiának ajándékozta.

A könyvtár ritka értékéről aránylag világos képet nyújtottak azok az előzetes beszámolók, amelyeket Weisz Miksa, majd Goldziher Ignác adtak.¹⁰

Mint arra már Goldziher rámutatott, a Kaufmann gyűjtemény értéke abban rejlik, hogy az nem egy amatőr szeszélyes, véletlenekhez igazodó érdeklődésből született meg, hanem egy jól informált tudós kutatónak célratörően összeszerzett szakkönyvtára, amely egybehordott mindent ahhoz a tematikához, amely foglalkoztatta. A könyvtár zöme szaktudósok hagyatékából, főleg Olaszországból származik.

A gyűjtemény gerincét 594 darabból álló kézirat alkotja; képviselve van benne a héber irodalomnak szinte minden kora és területe. Köztük jelentős héber szövegek találhatók arámi és arab fordítással, glosszákkal kísérvé.

¹⁰ Dr. Weisz Miksa, Néhai Dr. Kaufmann Dávid tanár könyvtárának héber kézíratai és könyvei. Összeállítja és ismerteti —. Akad. Ért. XVII, 1907, 197. Goldziher Ignác, Kaufmann Dávid könyvtára. Akad. Ért. XVI, 1906. 306—314. M. WEISZ: *Katalog der hebräischen Handschriften und Bücher in der Bibliothek des Prof. David Kaufmann-s. A.* Frankfurt a/M 1906., Alexander SCHEIBER: *The Kaufmann Haggadah*. Bp. 1957.

Goldziher a kéziratos anyag jelentőségét méltatva mondanivalóját három szempont szerint csoportosítja.

Először is azokról a kéziratokról ejt szót, amelyek unikumok, vagy a ritkaságok közé sorolandók. Az iszlám-kutató Goldziher érthetően e csoportból olyan példákat emel ki, amelyek az ő szakmáját közelről érintik, s amelyekből többet maga is felhasználta tudományos műveiben, másokat pedig tanítványai-val doktori értekezések formájában dolgoztatott fel.

Ebből a csoportból kiemelt egy érdekes magyar vonatkozású kéziratot. A mű Budavár 1686-ban történt visszavételéről szól héber nyelven úgy, ahogyan azt egy szemtanú elbeszélte, s amely számos érdekes apró részletet tartalmaz. A kéziratot különben maga Kaufmann már 1895-ben kiadta és értékelte.

Másodjára azt a kézirat-csoportot emeli ki, amelynek biblikus darabjai, vallásos költeményei stb. részben arab glosszákkal és jegyzetekkel vannak ellátva, köztük arab nyelvű költemények is találhatóak; ezek mind Jemenből származnak. E kéziratokat Jemenből Jeruzsálembé vándorolt jemeni araboktól szerezhetette meg Kaufmann. E jemeni csoportnak olyan jelentősége is van, amelyre annak idején Goldziher még nem gondolhatott. Jemen ui. nevezetes arab szellemi központ volt, amely nemcsak az arabistákat és hebraistákat érdekli. A XIV. századból innen kerültek elő napjainkban eddig ismeretlen glosszáriumok, amelyek arab nyelven magyarázták a török, mongol, bizánci, perzsa és örmény szójegyzékeket.

A harmadik csoportba Goldziher az ún. responsumokat sorolta, amelyek vallásos és magánügyekre vonatkozó konzultációkat tartalmaznak; ezek a kéziratok zömmel Olaszországból származnak.

A Kaufmann-gyűjtemény kézíratainak külön kategóriáját alkotják a részben héber, részben arab nyelvű egyiptomi Genizákból származó levelek és töredékek. Az ide tartozó kéziratokat Goldziher két csoportra osztotta; közülük az egyikbe a családi és üzleti levelek, hivatalos okiratok tartoztak (a XI—XIII. századból), a másikba pedig különböző művekből származó töredékek. Elsőnek Goldziher próbált rendet teremteni ebben a fontos, de szét nem válogatott anyagban. Az elmúlt évtizedekben aztán egyik jeles hebraistánk szerzett érdemeket egy részük tudományos feldolgozásával. A kairói Genizáknak különben kb. a fele Cambridge-be került, jelentős részét pedig ma Lenin-grádban őrzik.

A Kaufmann-gyűjtemény kézíratai közt sajátos helyet foglal el az a 25 díszesen illuminált, leginkább hártya-lapokra írt kódex, amelyek legtöbbje Olaszországból származik, s legrégebb darabja a XIV. századból való. E kéziratoknak elsősorban művészettörténeti jelentőségük van. Közülük egyet, a Kaufmann Haggadah-t Akadémiánk faksimilében közzétette.

Szólnunk kell még a Kaufmann-gyűjtemény nyomtatványairól. Ezek száma több mint 2000. E gyűjtemény aránylag igen gazdag ősnymtatványokban és régi nyomtatványokban.

A Vámbéry-hagyaték. A kéziratokból és nyomtatott könyvekből álló gyűjteményt Vámbéry Ármán halála után fia, Rusztem ajándékozta az Akadémiának. Az értékes anyag 660 egységből áll, ebből 56 kézirat. A kéziratok legnagyobb része török nyelvű, 11 perzsa és néhány arab nyelven van írva.

A kéziratok közül egyedül a perzsa nyelvűekről készült katalógus. A perzsa kéziratok között nem akad olyan, amely akár koránál, akár ritkaságánál fogva nagyobb figyelmet érdemelne. Kettőre érdemes mégis ügyelni, mert jól

tükrözi a turkológus érdeklődését még ezen a területen is. Az egyik a *Badāi al-luġat*, amely Ali Šir Navāyi költeményeihez készült perzsa-csagatáj szótár; ezt azóta a jeles szovjet turkológus, Borovkov egy másik, a mienknél régibb másolat alapján (a faksimilével együtt) ki is adta. A másik, úgy látszik, mégis ritkaság-féle. Címe *Tāriĥ-i vafāt-i mihr-i Timūr*, Timur Lenkre vonatkozó mondákat tartalmaz. Szerzője ismeretlen, modern (XIX. századi) másolat. Érdekessége, hogy közép-ázsiai perzsa nyelven íródott és hemzseg a török szavaktól; a tádzsik nyelv története szempontjából kétségtelenül nevezetes mű. Részleteket, szemelvényeket annak idején maga Vámbéry közölt belőle.

A kéziratokról készült számos jegyzékben csak két arab kézirat szerepel. Ezek közül az egyiknek az az érdekessége, hogy a hódoltság-korából származik; tartalmilag aligha jelentős: Korán-magyarázatok.

A török kéziratok tüzetesebb vizsgálatot érdemelnének (ez sem történt meg máig). Annyi máris világos, hogy csak egy részük oszmán-török nyelvű. Javarást modern másolatok, közöttük azonban feltűnik egy *Camasb-name* c. mű, amely legalábbis beható vizsgálatot érdemelne, ti. egy ugyanilyen című ószmáni nyelvemléket is ismerünk, amelyet 1429-ben fordítottak perzsából. Nyilván nem ez az egyetlen, amely az oszmán nyelv története szempontjából hasznosnak bizonyul majd.

A török kéziratok csoportjába sorolhatók azok, amelyeket csagatájnak és keleti töröknek minősített az ideiglenes jegyzék, nyilván Vámbéry korábbi meghatározása alapján. Ezek közül a csagatáj-csoport tűnik későbbinek.

Legismertebbek ezek közül az *Abušqa* c. csagatáj szótár 1552-ből. A különben szerény terjedelmű szójegyzéket kiadta Vámbéry Pesten 1862-ben és Veljainov-Zernov Pétervárott 1869-ben. A jegyzékben mindössze még egy kézirat viseli a csagatáj jelzést. Nem kétséges azonban, hogy a „keleti török”-nek minősítettek közt is akadnak ilyenek jócskán, így pl. a *Mahbūb al-qulūb* nyilván nem más mint a híres csagatáj költőnek, Nevájinak egyik műve. A „keleti török” kéziratok közül meg kell említenünk legalább a következőket: *Ferhad u Širin*-t (a kézirat 1533-ból való), a XIV. sz.-i Ahmad Yesevinnak *Hikmet* c. művét, valamint a jól ismert *Šeibāni-nāme*-t, melyet szerzője Muhammad Salih 1506-ban fejezett be. A művet német fordítással és rövid jegyzetekkel Vámbéry adta ki egy 1510-ből keltezett másolat alapján, melyet Bécsben őriznek.

A Vámbéry-hagyaték nyomtatványai közt értékes, ritka könyvek egész sorát találjuk, régi és kortárs orientalistáknak szinte minden jelentős műve megvan benne; sajátságos (de talán értetető), hogy saját művei közül egyetlen egy szerepel benne. Ami a nyomtatványokat illeti, külön csoportba sorolandók a keleti nyelven, keleten kiadott művek. Legnagyobb számmal isztambuli kiadású török könyveket találunk itt, de vannak olyanok is, amelyeket Orenburgban, Kazánban adtak ki. Vannak köztük Teheránban nyomtatott perzsa művek, Kairóban és Bejrutban megjelent arab nyelvű munkák is.¹¹

Vámbéry emléke megérdemelné, hogy hagyatékáról — a könyvtáron belül — szakértő rendezéssel tárgyi rendbe szedett katalógus készüljön.

Könyvtárunk keleti anyagának további gyarapodását jelentette Kégl Sándor egyt. rk. tanár, lev. tag *hagyatéka*. Kégl Akadémiánkra hagyott könyvtára

¹¹ *Keleti kéziratok és könyvek Vámbéry könyvtárából*. Akad. Ért. XXVII, 1916, 660—683. Éva APOR: *The Persian Manuscripts of the Vámbéry-Bequest*. Az MTA Könyvtárának Kiadványai 62, Bp. 1971.

11 000 kötetből állott. Mint ismeretes, Kégl Sándor az újperzsa irodalom jeles művelői közé tartozott, s könyvtára ennek megfelelően kitűnően el volt látva az ilyen tárgyú művekkel. Ki kell emelnünk gyűjteményéből 75 keleti kéziratát, melynek nagy része perzsa nyelvű. A perzsa kéziratok (köztük egy-két ritkaság is akad) perzsa szépirodalmi és történelmi műveket tartalmaznak. a kéziratok közt találunk szanszkrit, urdu és arab nyelvűeket is; e kéziratok katalogizálása szintén még várat magára. A hagyaték fő értéke a gazdag szakirodalom és a nem kevésbé figyelemreméltó szótári anyag. A hagyaték átvételéről szóló jelentés megemlíti, hogy az a keleti anyag mellett értékes gyűjteményt tartalmaz európai klasszikusokból is.¹²

A nagy donátorok közt kell megemlítenünk *Stein Aurélt* is. Stein Aurél Akadémiánk iránt érzett hálájának és ragaszkodásának már korábban is számos jelét adta. Ezt kívánta kifejezésre juttatni azzal az elhatározásával is, hogy könyvtárát Akadémiánkra hagyta. Könyvtárának egyik, kisebb részét (1112 kötetet) még életében (1926) átadta az Akadémiának. Ez a rész már magában is nagy értéket képviselt, mivel nagy számban tartalmazott olyan ritka és fontos keleti tárgyú műveket, melyek könyvtárainkban addig nem voltak megtalálhatók. Ugyanakkor Stein Aurél átadta az Akadémiai Könyvtárnak egyes műveinek kéziratát és tanulmányaihoz készített jegyzeteit. Könyvtárának hátralevő része halála után, jóval a felszabadulás után érkezett meg Angliából hozzánk hagyatékként.¹³

Végül szólnunk kell *Thury József könyvtárából* származó 8 török és 1 perzsa kéziratról (Thury József könyvtára eredetileg a kiskunhalasi gimnázium könyvtárába került; további sorsa ismeretlen). *Pulszky Ferenc* Akadémiára hagyott *könyvtárában* szép számmal akadtak szanszkrit nyelvre és irodalomra vonatkozó művek. *Blum Sándortól* került Könyvtárunkba egy sor fontos keleti szótár, nyelvtan, szövegkiadás.

Az Akadémiai Könyvtár keleti vonatkozású anyagának még e vázlatos áttekintésében sem feledkezhetünk meg egy kis, de nem jelentéktelen gyűjteményről. E gyűjtemény jeles orientalistáink posthumus műveinek kéziratait tartalmazza. Ritkán akad köztük olyan mű, amely befejezett, s valamely okból mégsem jelent meg (de azért akad); gyakoribb az az eset, hogy a mű befejezetlen maradt. Még gyakoribb az, hogy a szerző terepen (vagy az első világháború hadifogolytáborában) gyűjtött anyagának feldolgozására, kiadására valamely oknál fogva nem került sor. Mint ez utóbbi kéziratok átvizsgálásából kiderült, számos esetben ez ma is lehetséges, sőt kívánatos volna, csak lelkes hozzáértőkre (olykor megértő örökösökre) volna szükség ahhoz, hogy régi kollégáink adósságát letörleszteni segítsük.

Ebből az anyagból csak néhányat legyen szabad megemlíteni.

Bálint Gábor kalmük és halha szöveggyűjtései kiadatlanok.¹⁴

Thury József *Magyar—török összehasonlító szótára* kiadatlan maradt, igaz, csak az első fele készült el teljesen, a második vázlatosan, torzóban maradt. Budenz József még kiadásra javasolta, Gombocz Zoltán — érdemeinek hang-

¹² Akad. Ért. XXXVIII, 1927. 32.

¹³ RÁSONYI László: *Stein Aurél és hagyatéka*. Az MTA Könyvtárának Közleményei 18. Bp. 1960, 48 p. 1. t.

¹⁴ L. J. NAGY: *G. Bálint's Journey to the Mongols and his Unedited Texts*. Acta Orient. Hung. IX, 1959. 311—327.

súlyozása mellett — már csak arra tett javaslatot, hogy az Akadémia vásárolja meg a kéziratot.¹⁵

Munkácsi Bernát oszét nyelvi feljegyzései még mindig kiadást érdemelnek.¹⁶

Kunos Ignác — hasonlóan Munkácsihoz — hadifogoly-táborokban érdekes anyagot gyűjtött a krími tatárból, a kazániból, a miserből, a nogájából. Ezek kiadására volna avatott vállalkozó is, kívánatos volna e feljegyzéseket minél előbb hozzáférhetővé tenni a kutatások számára.¹⁷

Végül meg kell említenünk Kmoskó Mihály kézirati hagyatékát, amelyben szír és mohamedán források magyar őstörténeti szempontból értékes anyagát próbálta feldolgozni. A kézirat egy része magyar, más része német nyelvű. A hagyatékot részletesen ismertette egyik jeles társunk; ez az ismertetés komoly visszhangot keltett külföldön, sőt ott kiadására is vállalkoztak. Érdeemes volna mérlegelni kiadását, bár a legjelesebb kiadatlan kézirat felett is eljár az idő.¹⁸

Bármennyire és értékesek voltak az egyes gyűjtemények, folyóiratok, sorozatok, amelyek a Könyvtárban alapítása óta ajándékozás vagy vásárlás útján felhalmozódtak, rendszeres gyarapítást szolgáló, központi gondoskodás nélkül nem szolgálhatták elég eredményesen az orientalisztikában is meginduló tervszerű munkát. E feladat megoldására jött létre az 1949-es átszervezés után a Könyvtár *Keleti Gyűjteménye*.

Az elmúlt negyedszázad fényesen igazolta, hogy a Gyűjteményre valóban szükség volt, és hogy az feladatát kitűnően látta el. A Keleti Gyűjtemény mai 44 000 kötet, 800 folyóirata, 5000 keleti kézirata valójában a kézikönyvtár szerepét tölti be, mögötte áll a Könyvtár teljes anyaga, a Mikrofilmtár, a Xerox- és a Sokszorosító Osztály. Ennek az eredményes együttműködésnek köszönhető, hogy a Keleti Gyűjtemény a hazai keleti kutatásoknak nélkülözhetetlen tudományos műhelyévé vált.

LAJOS LIGETI

La bibliothèque de l'académie et les sciences orientales

En Hongrie dans l'étude des langues orientales, l'attention principale se tournait, dès le commencement, vers la conquête de la Hongrie et vers les siècles précédents. On a essayé de placer dans des perspectives plus larges, de tels problèmes que les relations hunno-hongroises et avaro-hongroises, la question de la patrie d'origine hongroise et l'origine de la langue hongroise. C'est par suite des résultats de ces efforts qu'on a vu naître les branches diverses des sciences orientales: la turcologie, puis l'altaïstique, la sinologie et les études tibétaines. L'Académie s'est chargée d'un rôle considérable dans la formation et dans le développement des branches énumérées ci-dessus et des autres domaines des sciences orientales, telles p. ex. les langues antiques du Proche Orient, l'iranistique, l'arabistique, l'indologie. Dans cette activité, elle a reçu toujours un soutien considérable de la part de la Bibliothèque. Le stock de livres orientaux de la Bibliothèque a été enrichi, outre l'achat et les échanges, par les dons aussi, d'une mesure considérable. Et la Collection Orientale de la Bibliothèque, organisée en 1951, est devenue l'atelier scientifique des langues orientales en Hongrie.

¹⁵ GOMBOCZ Zoltán: *Thury József „Magyar—török összehasonlító szótár”*: ÖM. I, 9—16, Bp. 1938.

¹⁶ Éva APOR: *Ossetic Material among the Literary Remains of Bernard Munkácsi*. Acta Orient. Hung. XVI, 1963. 225—240.

¹⁷ Suzanne KAKUK: *Poésie populaire tatare recueillie par I. KUNOS*. Acta Orient. Hung. XVI, 1963, 83—97.

¹⁸ K. CZEGLÉDY: *Monographs in Syriac and Muhammadan Sources in the Literary Remains of M. Kmoskó*. Acta Orient. Hung. IV, 1954. 19—91.